

AKADEMİK DERGİSİ

ANKARA 2019 (HAZİRAN) - Sayı: 6 - s. 191-223

Gönderilme Tarihi: 12-09-2018, Kabul Tarihi: 12-03-2019

■
**EDEBİ-TASAVVUFİ METİNLERDE SPOR VE TASAVVUF
KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİNE ÇEVGEN SPORU ZAVİYESİNDEN
BİR BAKIŞ**

*A View to The Relationship of Spor-Mystical Culture from The Standpoint of
Polo in the Texts of Literary-Mystical*

Prof. Dr.

ALİ ÇAVUŞOĞLU

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0002-5356-5561

islami.edb@hotmail.com

Öz

Hayatımız bilgilerimize, uygulamalarımıza ve ürettiklerimize bağlı olarak sürekli değişmektedir. Algılamalarımız da aynı şekilde değişmektedir. İnsanların sahip oldukları bedensel ve zihinsel kabiliyetleriyle algı kapasitesi arasında doğrudan bir ilişki olduğu bilinir.

Hem maddi hem de manevi konular içerisinde anılan spor konusu da değişmekte olan yaşantımızla algılarımız arasındaki bağı gösteren ilginç örneklerden biridir. Maddi kültür, hayatımızı değiştirdiği gibi manevi dünyamızı ve algılarımızı da değiştirmektedir. Bu nedenle sosyal ve manevi konular üzerinde konuşmak durumunda kalındığında geçmişteki muhteva hakkında doğru ve tam bir bilgi sahibi olmadan değerlendirme ve yargılama-larda bulunulmamalıdır. Günümüzün ulaştığı maddi kültürle geçmişin maddi kültürü ya da geçmişin maddi kültürü ile günümüzün manevi kültürü izah edilmeye ve bir karşılaştırma yapılmaya çalışıldığında çok dikkatli olunmalıdır. Zira tamamen değişen ya da ortadan kalkan bir kültüre insanın nüfuz etmesi ve onu anlaması asla mümkün olmayabilir. Elli sene öncesine kadar “açıl susam açıl”ın masal dünyasından çıkıp gerçek olacağına kim inanırdı! Yapmamız gereken şey kendimizi geliştirerek doğru anlamaya çalışmaktır.

Eskiden uygulanan pek çok spor etkinliğinden biri de Batı dünyasında polo olarak anılacak olan “çevgan” sporuydu. Bugün onun tahtında futbol var. Oyunun araçları olan “guy” ve “çevgan” yalnızca bir estetik güzelliği değil, ilahi aşkı anlatmak için bile kullanılmıştır. Oysa bugün futbola ya da herhangi bir spor dalına ait olan unsurlarla sevgilerinize duyduğunuz hisleri ve aşkı anlatmanız mümkün değildir. Tıpkı Yunus Emre'nin “top olmak” kavramıyla algıladığı bir dünyayı günümüz neslinin aynı şekilde algılamasının mümkün olamaması gibi.

Anahtar kelimeler: Spor, tasavvuf, riyazet, top, çevgan, algı

Abstract

Our lives are changing continuously depending on our knowledge, generating and executions. Our perceptions are also changing in the same way. It is known that there is direct relation between capability of physical and mentally with the capability of perception human has.

Topic of sport mentioned both as a material and moral subject is an interesting examples showing between our perceptions and lives that is being changed. As material culture has changed our lives also has changed our moral lives and perceptions. So in need of speaking about social and moral subjects one must not judge and make an assessment unless having precise and accurate knowledge about the past contents. Caution should be exercised when making an explanation with the material culture that our time has reached for the material culture in the past or with the material culture in the past for the moral culture in our time has reached. Because it could not be possible to penetrate a culture completely vanished or could never be possible even to understand it. Who would believe until fifty years ago the “Open sesame” will emerge of world of unreality and becomes reality. What must we do is to improve ourselves and try to understand rightly.

One of the very many sports played in the past was the “chavgan” which would be called as Polo in the West . Today football is in its throne. With the instruments “ball” and “stick” not only used to narrate only an esthetics beauty but also used to narrate the divine love. But today with an instrument belongs to football or with another play you can not narrate your feeling or your love you feel about your love. Just as it can't be possible to percept our generations a concept “being a ball” as Yunus had perceived.

Keywords: Sport, mysticism, ascetism, ball, stick, perception

Giriş

Çoğunluğumuzun yaşamakta olduğu dünya, daha önce de benzerleri görülmüş ve ortadan kalkmış, fakat onlardan çok daha farklı olan sanal bir dünyaya dönüştü. Modern, daha sonra post-modern çağ adı verilen bu dünyanın yine pek çoğumuz için inşa ettiği ve hızla hakimiyetini sağlamaya çalışan yeni şekli sanal-dijital dünyadır. Bu dünya bizi “-miş gibi olmaya sürüklemektedir. Beden dili çevresinde söylenen yargılara paralel olarak bazen “-miş gibi yapma”nın faydasız olmadığı söylenemez, fakat İslâmın kurmak istediği hayatla, asla örtüşemeyecek davranışlardan biri de “-miş gibi yapma”yı sürekli bir alışkanlık haline getirmektir.

Peygamberimiz tebliğ ettiği yeni dini, yani yeni hayatı aynı zamanda yaşamıştı. Hatta daha vahiy gelmeden önce de atası İbrahim’in izinde tevhid dinini yaşıyordu. Mekke halkı onu, dini tebliğ etmeden önce de sadık ve emin bir kişi olarak tanıyorlardı. Nihayet bizzat yaratıcı tarafından terbiye edilen Habibullah, vahyin takdimiyle en güzel örnekti. Bunun sadece manevi özelliklerle sınırlı olduğunun söylenmesi mümkün değildir. Farsçadaki ismiyle “peygam”ı, yani haberi getirip veren değil, bizzat haberlerdeki buyrukları beden, zihin ve ruh boyutunda yaşayan biri olması gerekiyor.

Ne yazık ki günümüz toplumlarının en uzak kaldıkları konulardan biri hem bilmemek hem de amel etmemek, yani bizzat uygulama işinde olmamaktır. İslam medeniyetinde insanların sahip olması gereken temel ilke sadece bilmek, daha çok bilmek değil, bildiğini yapmak, bildiğini yapma işinde doğru çizgiden ayrılmamak kaydıyla çok ileri gitmekti. İleride görüleceği üzere beden, ruh, zihin etkinliği çerçevesinde bahsedilen spor ve tasavvuf ilişkisi sadece bedeni kullanma konusunda değil, zihni ve batını duyuları işletme konusunda da Müslümanların geçmişte ne kadar ileri gittiklerini gösterir. Onlar beden sporları, talimi ile ilgili nesnelere, kavramları, anlamları kullanıyorlardı, fakat sporla meşgul olmuyorlardı demek onlar için yapılan en büyük iftiraldan biridir; değilse, bilgisizliktir. Zira eski hayatın temel dinamiklerinden biri kas gücüydü. Ancak yiğitlik/pehlivanlık, kas gücünden ibaret olmayıp akıl ve manevi meziyetlerle donanmak

anlamlarına da geliyordu. Aşık Paşa *Garipname*'sinde bunu çok açık bir şekilde ortaya koymuştur¹.

Sanallığın bize kurmuş olduğu dünyada bizzat tecrübe etme işi, neredeyse ortadan kalkmış vaziyettedir. İnsanlar yapmadıkları şeyleri bilebiliyorlar, bildikleri şeyi yapıyorlar, yaşıyorlar izlenimine kapılabiliyor, hatta iddia edebiliyorlar. Fakat böyle bir sanallık İslâmı, İslâmın emrettiği hayat tarzını umumen uygulayan mümince bir anlayışla taban tabana zıttır. Fitri olmak, yani yaratılışla ahenk içerisinde olmak, zaten bir parçası olduğumuz evrenin en az üç boyutuyla, bilinçle, tecrübe ile, hissederek öyle olduğumuzu algılamaya çalışma işinden başka bir şey değildir. “İslam fitrat dinidir” diyerek bir kabul ve benimseyiş bildiren insanın fitrat kanunlarına uygun hareket etmesi kadar akla ziyan bir şey olabilir mi!

Ne yazık ki bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişim işinde tecrübeyi geri plâna atan Müslüman toplumlar bu sanal dünyanın en güzide temsilcileri olmaya başladılar. Pek çok olumsuzluktan sorumlu olduğu, hatta kaynağı olduğu halde insanların problemin çözümünü hep kendi dışlarında bir yerlerde aramaları bu sanal dünya ile kurgulanmış bir durumdur. Oysa mazeretler üreterek bu işin altından kalkmamız, sorumluluktan kurtulmamız mümkün değildir. Bizzat yaşadığımız, ilim-amel lokomotifle hareket eden bir dünyayı yeniden inşa etmek zorundayız. Aksi halde daha bu sanal dijital dünyada dahi bir hakimiyet sağlayamamışken atom altı parçacıklarıyla meşgul olunacak kuantum dünyasını okumaya başlayamadan kaybolup gideriz ve işte o zaman eski dünya bize bütünüyle masal olmaktan başka bir şey ifade etmez.

Kültürümüzdeki spor-tasavvuf ilişkisi belki daha kuantum boyutuyla olan ilişkisini görece kadar değil, ama en az üç boyutun ahenk içerisinde olduğu, metinlerde yansıtıldığı gibi yaşanmış ve yaşanması gereken bir dünyadan haber veriyor bize.

Burada *Spor ve Tasavvuf* kültürü ilişkisini, spor/riyaset kelimelerinin tarihi arka plânı ve bu ilişkinin edebi-tasavvufi metinlerde yansıtılması başlıkları altında ana hatlarıyla nakledeceğim.

¹ Aşık Paşa, *Garib-name*, haz.: Kemal Yavuz, TDK Yay., İstanbul 2000, c. 2/2, s. 559; bkz.: Cihan Okuyucu, “Aşık Paşa'nın Tasavvuf Risalesi”, *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Kayseri, 1988, s. 201.

Spor/Riyazet Kelimelerinin Tarihi Arka Plânı

“Riyazet ve tasavvuf” deyince kulağa pek ilginç gelmiyor, ama modern dünyada tam da riyazetin karşılığı olarak kullanılmış, ondan daha dar bir anlam alanı olan “spor” sözcüğüyle başlayınca ilginç geliyor. Sözcüklerin yaşanılan hayatla, onun iki yönü olan batını dünya ile zahiri dünya arasındaki kopmaz bağının ne denli güçlü olduğunun, hatta belirleyen bir unsur olduğunun delillerinden biri de burada ele alınacak konudur.

Türk İslâm kültüründe spor felsefesinin temellerini oluşturan öğelerle hayatın temellerini oluşturan öğeler arasında fazla bir fark olmadığını söyleyerek düşünceyi derinleştirmeye başlayabiliriz. Hayat, bizde sürekli bir döngü izlenimi uyandıran temel bir eyleme dayalı olarak tedrici bir olgunlaşma/tekamül ya da bozulma eksenlidir. Burada anahtar kelime tekamüldür. İster müdahale edin ister etmeyin, gelişme hayatla birlikte bir şekilde devam eder. Gelişme için hareket içinde olmanız, çaba sarf etmeniz gerekirken, bozulma için hareketsizlik durumu yeterlidir. Spor felsefesinin temellerinden biri bilerek ve isteyerek düzenli hareketler yapmaktır.

İçinde bugünkü anlamda spor etkinliklerinin de olduğu riyazetin, çeşitli boyutlarıyla yansıma bulduğu İslâm medeniyeti, bu temel üzerine kurulmuş, hayat gibi fitri olan gelişmeyi bir fikir ve hedef olarak genel anlamıyla tüm kurumlarının yasası haline getirmişti.

Medeniyetin ana unsuru olan insanın temel amacı sorumlu, üstün, üreten bir varlık olarak bulunduğu yaşam formunda bedenlenmiş ruhen ve zihnen ne kadar gelişebiliyorsa, bunu sağlamaktır; bir adım, iki adım, on adım, yüz adım, ama mutlaka ilerlemeye çalışmak, bir çaba içinde bulunmaktır. Amaç hiçbir zaman kemal noktasında bir ilerleme sağlamak değildir, çünkü bu mümkün değildir. Şayet bir kemal noktası tarif edilecekse bu, kişinin yapabileceği şeyin en güzelini yapmaya çalışması olarak söylenebilir. Hatta bazen herhangi bir sonuca ulaşmaksızın, belirlenen hedefe doğru, yolda yürümeye devam etmesi de bir gelişme, bir kemaldır. İnsanı üstün kılan da bu amaç doğrultusunda bir çaba içinde bulunmasıdır.

İslâm düşüncesinin önerdiği hayatta beden, ruh ve zihin gelişmesi, birbirini destekleyecek, tamamlayacak şekilde sürdürülür ve bu bağ-

lamda yapılan pek çok çalışma, “talim”, “terbiye” “riyazet” kavramlarının yer aldığı çeşitli isimlendirmeler taşır. Talim; Arapça “öğretti, öğrenme, öğrendi” anlamlarında “alime” kelimesiyle ilgili olup bilimsel bir çabayı da içerir; öğretme, eğitme, bilimsel bilgi sağlama hep bu kavram çevresinde değerlendirilir. Terbiye ise yine Arapça büyüdü, yetişti anlamında “raba” kelimesinden gelmekte olup öğretme, adap ve usul öğretme, yetiştirme anlamlarındadır. Rab da aynı kökten gelir ve Peygamberimiz “Eddebeni Rabbi...” sözleriyle başlayan hadisinde kendisini Rabb’in terbiye ettiğini söyler.

İslâmi kültürde beden ve ruhla ilgili olarak en çok kullanılan kavramlardan biridir “riyazet”; bugünkünden farklı olarak beden dünyasını çoktan aşmış, ruhsal ve zihinsel derinlikleri de ifade eder duruma gelmişti. İleride söz edilecek olan “Guy ve Çevgan”, yani “top ve deynek” bunun en somut delillerinden biridir.

Bu riyazet ya da spor işinde insanın ne sadece ruhen, ne aklen ne de bedenen ıslahı amaçlanmıştır. İnsanın her üç ünitesi de bir arada düşünülür ve herhangi bir tercih söz konusu değildir. Yani bedeni geliştirirken aklı ya da ruhu ihmal etmek insan tabiatına aykırıdır. Bu nedenle eski ifade biçimiyle “terbiye-i bedeniyye”, “terbiye-i akliyye”, “terbiye-i ruhiyye” ile aynı ölçekte bir tekamülün gerçekleştirilmesi plânlanır. “Talim” sözcüğü de aynı bağlamda kullanılır ve bu adla başlayan pek çok kavram ve kurum bulunmaktaydı.

Batı dillerinden dilimize geçmiş ve dünya ölçeğinde kullanılan “spor” kelimesi Fransızca ve İngilizce başta olmak üzere tüm Batı dillerinde aynı şekilde kullanılmakta olup anlamı oyalanma, eğlenme, yürüme ve yarışma demektir. Bu kelimedede de son zamanlarda akıl sporları, zihinsel sporlar gibi kullanımlarla talim ve riyazet sözcüğünde ifade edilen anlamları çağrıştıracak yeni kazanımlar gözlenmektedir. Batı kültürünün “spor” kelimesinde henüz ulaşamadığı anlamlara, İslâmi kültürde ulaşılmış ve asırlarca hayat tarzı olarak yaygın bir biçimde, hakim halk kitlelerince uygulama alanı bulmuştu. Kelimelerin anlam ve algı dünyamızdaki yerini gösteren en tipik örneklerden biri bu spor kelimesidir.

Kadim kültürde bu söz, spor/riyazet, umumen bedensel, zihinsel ve ruhsal bir etkinliği ifade ediyordu ve bilinçli yapılan bir faaliyetti.

Bu bilinçli etkinliğin olması için bir arada düşünülmesi gereken somut araçlar: İnsan, etkinlik aracı, etkinlik alanı ve amaçtır.

Amacı biliyoruz: Gelişmek, muktedir olmak, bir güç edinmek. Fakat tek boyutlu değil; asla tek boyutlu bir gelişme gerçekleştirmek düşünülmemiştir. Bu nedenle beden-zihin-ruh üçlüsünü sürekli bir arada düşünmemiz gerekmektedir.

İslâmi düşünceyi çeşitli boyutlarıyla yansıtan eserler incelendiğinde spor felsefesinin temellerinden birinin de beslenme olduğu görülür. Genel anlamda hayatın olduğu gibi beden ve ruh gelişiminin temelini de beslenme oluşturur. Etkinliği sadece sağlıklı sürdürebilmek için kullanılan araçlardan biri değil, bir inşa aracıdır aynı zamanda beslenme: Bedensel, zihinsel ruhsal inşa.

Helal, yani dinî çerçevede emredilen doğru ve uygun beslenme olmadan gelişme mümkün değildir. Beslenmekten amaç yalnızca biyolojik varlığı sürdürmek değil, bu varlığı ruh ve aklî melekelerle en uygun biçimde sürdürmektir. Zira insan biyolojik bir varlık olarak atalarının, büyük ölçüde çevrenin, hatta yediklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Beslenmenin insan üzerindeki bu etkisine dikkat çekmek amacıyla bazı bilim insanları, “Bana yediklerini söyle sana kim olduğumu söyleyeyim” şeklinde ifadeler kullanmaktadırlar. Bedensel zihinsel ve hatta ruhsal anlamda “Ne kadarsınız?” Sorusuna pek çok bilim adamı artık “Aldığınız oksijen kadar.” Diyebiliyor. Aslında kadim filozoflar, Müslüman düşünürler buna benzer düşünceleri, bir tecrübe sonucu olmak üzere, asırlar önce dile getirmişlerdi. Bu dile getirdikleri düşünceler sadece bir faraziye değil, uyguladıkları, hayatlarından süzülüp gelen paylaşımlardı. Çünkü onlar, tıpkı İbrahim Hakkı ve Alexis Carrel gibi bilim insanlarının eserlerinde verdikleri bilgilerden de anlaşılacağı üzere insanı genetik, beslenme, çevre, eğitim ve öğretim gibi dört unsurun bir sonucu, bir hülasası olarak görüyorlardı. Bu unsurlara ne kadar bilimsel ya da bilinçle, bir başka ifadeyle belirli bir şuurla eğiliyorsanız, kaliteniz de o doğrultuda şekilleniyordu. Biyolojik beslenme çok önemliydi elbette, fakat zihinsel ve ruhsal beslenme de en az onun kadar önemliydi.

O halde genel olarak dinî/tasavvufî kültürün olduğu gibi, spor felsefesinin/riyazetin de üç amaca hizmet ettiğini söyleyebiliyoruz:

Bedenin beslenmesi, aklın beslenmesi ve ruhun beslenmesi; bir başka ifadeyle: Tekamülü bedeniyye, tekamülü akliyye, tekamülü ruhiyye. Bu kadim öğreti ve amacın çeşitli şekillerde her düşünürün eserinde yansımış olduğu görülür.

İslâm medeniyetinin klasik eserlerinin omurgasının da bu üç temel esas üzerinde yükseldiğini söyleyebiliriz. Beden temiz, helal gıda ile; akıl bilgi ile; ruh ise ibadet ve zikirle beslenmektedir. Ayrıca gıda akıl ve ruhla, bilgi beden ve ruhla, ibadet ruh ve bedenle etkileşimini sürdürdüğünden birbirinden bağımsız değil, derin bir biçimde ilişkili bulunmaktadırlar. O kadar derindir ki, insanın bedensel ve ruhsal sağlığı ile beden sıvılarının yani elektrolitlerin iç dengesi arasında kopmaz bir bağ vardır. Beden sıvıları; alınan gıdalar, egzersiz ve tefekkürle yönlendirilebilmektedir. Kadın ve erkeklik hormonlarının dengesizliğinin insanlara neler yaptırdığı ortadadır; güzel bir sözün insan ruhunda ve bedeninde yaptığı değişikliklerle, egzersiz sonrası beden ve zihinde hissedilen zindelik de aynı şekilde çok bilinen şeylerdir.

Beslenme, sadece sağlıklı bir beden için değil, sağlıklı bir ruh ve zihin için de gereklidir. Ruhsal gelişim, asla beden ve zihinsel gelişimden bağımsız değildir. İnsan bedeninden demiri çıkardığınız zaman geride harabeden başka bir şey kalmaz. Demir olmadan ne hayat var ne adalet, hatta ne de aşk. Duygularımızla bedenimizi oluşturan elementler arasında kopmaz bir bağ var. Umumiyetle duygulardan mürekkep olan insan varlığında demir eksikliğinin olması sadece bedenlere bir acı yaşatmaz, zihinlere ve ruhlara da bir acı yaşatır; bu yoksunluğun devam etmesiyle de beden onarılmaz hasarlar alabilir. Bedene tabi olan ruh ve zihin de bu hasardan nasiplerini alırlar. Aynı şekilde yeterli oksijen almama da hayat için en büyük yıkımlardan biridir.

Bilim ve tecrübe, önümüze çok somut ve anlaşılması son derece kolay bir gerçek koyuyor: Beden, ruh ve zihni işletmeden kaliteli bir yaşamdan, sağlıklı algılanabilecek bir çevreden söz etmeniz asla mümkün değildir. Bedenin kalitesiyle zahiri duyular arasında nasıl kopmaz bir bağ varsa, zihin ve ruhun kalitesiyle de batını duyular arasında kopmaz bir bağ vardır. Tüm sapkınlıkların temelinde bunlardan herhangi birinde yetersizlik ya da aşırılığın yattığı söylenebilir. Oksijenin fazlası da azı da hayatın tüm boyutları için bir tehdittir. Yüksek dağla-

rın zirvelerine yol almakta olan bazı dağcılar oksijen yetersizliğinden dolayı görmüş oldukları halüsinasyonlarla hayati tehlikeler yaşarlar; dağlarda beraberlerinde olmayan yakınlarını ya da birtakım hayaller görerek ya buzul yarıklarından ya da kayalıklardan aşağılara düşerler. Bu nedenle iç ve dış bünyenin, bulunduğu ortama uyumu için en az bir gün boyunca iklime uyum kampı yapılır. Yüksek rakımların insan üzerindeki etkisi açıkça bilindiğinden ona göre tedbirler alınır. Fakat modern şehirlerde pis hava soluyan insanların yetersiz oksijen almalarıyla zihinsel ve duygusal yaşamlarındaki değişikliğin farkları üzerinde ne yazık ki henüz ciddi bir şekilde durulmuyor.

Daha çok tecrübeye dayalı kadim kültürde midesine gidenlerle kafasına gidenleri tayin eden insanlar olduğu gibi peygamberler gibi bir taraftan dağların zirvelerine yol alırlarken ruhlarını yüceltenler ya da yer altında uzunca bir zaman kalarak ruhun başka kapılarını açacak batını duyularını işletenler de vardı. Sanat ve edebiyatta malul oldukları hastalıkların onları bir deha seviyesine yükselttiklerini bilen bazı meşhur şahsiyetlerin tedaviyi kabul etmediklerini biliyoruz. Fakat çilehanelerde ve çok uzun zaman süren oruçlu hallerde gıdasızlık ve oksijensizlik durumunun bilinçli bazı ilhamlara mazhar olmak için kullanılıp kullanılmayacağını bilemediğimiz gibi, fazla oksijenin ve başka bazı maddelerin ruh dünyamızla ilişkisinin ne olduğu, nasıl olduğu konusunu da tam olarak bilemiyoruz.

Kesin olarak bildiğimiz ve çok sık tekrarlanan tecrübelerden biri ise tarih kitaplarının; bilgisiz toplumların, yani akli işletmeyen, zihni gelişim sağlamayan toplumların yaşadığı ve yaşattığı felaket hikayeleriyle dolu olmasıdır.

Buraya kadar söylenenlerden çıkarılması gereken bir hüküm şudur: Beden sağlığı kasların sağlığı ile ilgilidir ve bilinçli bedensel bir riyazet izlemeden, yani bedeninizi bir talim çerçevesinde kullanmadan sağlıklı olmanız mümkün değildir. İnsan beyninde ve ruhsal dünyasında da benzer kanunlar hüküm sürüyorsa onlar için de sürekli olan bir talim/egzersiz programı zorunlu demektir.

Şimdi bu aşamada yalnızca bedensel bir etkinlik olarak değil, zihinsel ve ruhsal bir etkinlik olarak çoğunluğumuzun spor karşısındaki durumu ile Selçuklu ve devamındaki Osmanlı toplumunun spor kar-

şısındaki, algılamada zorlanabileceğimiz durumunu, edebi-tasavvufi metinlerden hareketle spor ve tasavvuf kültürü ilişkisi boyutunda anlamaya çalışalım.

Edebi-Tasavvufi Metinlerden Hareketle Spor/Riyazet Algısı ve Yansıtılması

Modern dönemlerin tarih, coğrafya, toplumbilim, siyaset bilimi, hatırat yazarları, eserlerine mevzu olan şahısların beslenme âdetlerini, fizyolojik bakımlarını, günlük program ve alışkanlıklarını ayrıntılı bir şekilde incelemeyi ihmal ettikleri gibi eski dönemlerde de bugün herkesin kolaylıkla anlayacağı şekilde insanların günlük hayatta ne yaptıklarının ayrıntılı bir şekilde kaydedildiğini söylemek zor. Ancak muhtelif eserlerin içerisinde, satır aralarında nasıl yaşadıkları ne düşündükleri ne yaptıkları büyük ölçüde yansımış görünmektedir.

Ataların yediklerini, içtiklerini, giydiklerini bildiğimiz gibi büyük küçük herkesin oynadığı, yalnızca eğlenme amaçlı değil, kendilerini geliştirmeye odaklı çeşitli oyunları olduğunu da biliyoruz. Çocukları-ki genellikle çocukça, adamlarınki mertçedir. Kadınların iştirak ettiği oyunlarda ise iki tavır da bulunmakla birlikte kadınca bir taraf da bulunmaktadır. Bazı oyunları yalnızca en iyiler hakkıyla oynayabilir. İşte ileri seviyede bir aşk oyununa da zemin oluşturan ve burada üzerinde durulan “çevgen sporu” ancak en iyilerin oynayabileceği bir oyundu. Nitekim bu oyun, hem icra hem de anlam bakımından kaliteden yoksun olduğu, iyi atların ve mert adamların artık kalmadığı Osmanlı'nın son yüzyıllarında yaygın olarak oynanmaz hale gelmiştir. Buna paralel olarak birkaç şair müstesna artık bu oyunla ilgili kavramlar, ruhsal ve duygusal durumu ifade etmekte de kullanılmaz olmuştur.

Bu oyunda kullanılan deynek ve top bir yandan gerçek anlamlarıyla yer alırken bir yandan da onlara mecazî anlamlar yüklenmiş, böylece varoluşun en önemli oyunu olan “aşk”, herkesin en iyi bildiği, en sevilen top oyunuyla anlatılır olmuştur.

Varoluş arsasında idealleri uğruna at koşuranlar bir yandan dünyayı oyun ve eğlence aracı olarak görürlerken bir yandan da oyun ve araçlarının bizi hakikate götüreceği yegane alan olduğunu söyler-

ler. Ancak bu oyun alanına da oyun araçlarına da artık bir çocuğun baktığı gibi ve çocukça bir tavırla bakmazlar. Artık bu oyun alanının, oyuncuların ve oyun araçlarının farklı yönlerini, derinliklerini görmek, varoluşu anlamak için buldukları yeni anlamlarla bu oyun alanını daha zevkli bir hale dönüştürmek durumundadırlar. Yine de dünya eğlenilecek ve yalnızca bir süreliğine oynanabilecek bir yerdir. Sonucun iyi ya da kötü olması oyunun kurallarına uymak ve hedefe ulaşmak için gösterilen çabayla paraleldir.

Bu oyunda pek çok kural, hatta kurallar içerisinde bile pek çok oyunlar bulunmaktadır. Haz almamızı sağlayan her şey oyunun bir parçasıdır. Beden zevklenirken akıl ve ruh da bu zevkten hissesini alır; oyun araçları üç boyutlu bu hazzın bir parçası olur. Aldığımız haz bizi başka hazlara yöneltir. Böylece oyun araçları, oyuncular değişebilir ya da roller değişebilir. Oyun araçları bizatihi oyunun kendisi ya da amaçlı haline getirildiğinde, yani tek boyutlu bir oyun olarak kaldığında ise kendimize sürekli değişen, asla bir sonuca gitmeyen kısır döngülü oyunlar kurmuş oluruz.

Evrende kurulan en büyük ve en çetrefilli oyun, çeşitli aşamalarla ifade edilen aşk oyunudur. Herkes çeşitli boyutlarıyla bu oyunu ya da bu oyunla ilişkili diğer oyunları bir şekilde oynar; hem de çoğu zaman aşk oyununun bir parçası olduğundan habersiz olarak.

Sufiler ve şairler bu aşk oyunundan pek çok söz ederler. Kimi zaman oyunun bizzat kendisinden, kimi zaman oyun araçlarından, oyun sahasından, kimi zaman oyunculardan, oyunu kazanan ve kaybedenlerden, kimi zaman da oyun kurucudan.

Nihayet bu konuda öyle ileri giderler ki, bütünüyle bu aşk oyununun anlatıldığı müstakil kitaplar da yazarlar. Evrenin en önemli konusunun böyle bir oyunla anlatılması bize çok temel bir şey anlatmaktadır: Atalarımızın hem sosyal hem de zihni hayatlarında çevgen sporu, aşk konusunu tasavvufi bir boyutta anlatacak kadar derinlik kazanmıştır. Başka izahlar da yapılabilir elbette, fakat şimdilik en anlamlı izah bu görünmektedir. Üstelik ilerde yeri geldikçe görüleceği üzere dünya edebiyatlarının hiçbirinde spor oyunları ve araçları, İslami edebiyatta olduğu kadar derinliğine ve çok boyutlu kullanılmış değildir.

Gerek müstakil yazılan “Guy u Çevgan” gibi eserler gerekse gü-

nümüzdeki anlamıyla spor ve eğlence amacıyla da kullanılan savaş alet edevatına sanat eserlerinde yüklenen anlamlar bize kadim dünya insanların nasıl yaşayıp duydukları hakkında ciddi malzeme sunmaktadır.

Aşığın biri, sevgilisini anlatılabilecek en güzel benzetmelerle, en hoşnut kalacağı ifadelerle anlatmak istese ve şöyle bir dörtlük nazmetmiş olsaydı ne düşünürdünüz?

Ey sevgilim yüzün futbol sahası gözlerin top
Ayaklarının altında nice başlar hep top top
Top olan gözüm dahi bir şutla göklere uçmuş
Bu sahada sana yaraşır var mı başka bir top

Herhalde bir sevgili için ya da bir âşık için bundan daha kötü bir ifade olamaz diye düşünürdünüz. Hele argodaki anlamıyla durum daha çirkin bir hâl alırdı. Oysa kadim kültür, atalar kültürü, onların zihnî hayatı ve ruh dünyalarıyla ilgili biraz bilgi sahibi olmaya başlayınca eminim siz de içinde bulunduğunuz zihnî konumun boyutları hakkında ciddi ciddi düşünmeye başlayacaksınız. Bunun asla mizahi bir bakışla ya da eğri bir bakışla alakası yoktur.

Ressam eserini en güzel şekilde oluşturmak için boyaları ustaca kullanır, heykeltıraş taşı, mermeri; edip, şair ve filozof da kelimeleri. Bunun için ne kadar çok çalışır ve emek harcarlar. Kelimelerin pek çok duygu ve düşünce dünyasını ifade edebilmesi; hayal, ruh ve düşüncenin en derin noktalarına ulaşması için ya da derinliği olan hayal ve düşünceler kurması için asırlarca yaşayıp yeni anlamlar yüklenmesi gerektiğini biliyoruz. Bu da yetmiyor, aynı anlamların toplumca müşterek benimsenmesi, benzer şekillerde algılanması gerekiyor. Bir güzelliği, güzele duyulan sevgiyi, belki çok derin felsefi ve tasavvufi düşünceleri top, saha, krampon, santra gibi kelimelerle anlatmak ne kadar alaycı geliyor bize. Peki bir güzellik, felsefi ve tasavvufi bir düşüncenin bu kavramlarla anlatılması mümkün mü? Mümkün olması için gereken ne?

Elbette düşünce, hayal ve bütünüyle güzellik anlayışında bu sözcüklerin aynı imgeleri oluşturacak zengin bir arka plân kültürüne ih-

tiyaç var. Tıpkı “gül” gibi, “güneş” gibi, “ay, deniz, bahar, ışık, alev, ekin, mum, can, tebessüm, hançer, kılıç vb.” gibi.

Topla oynanan bir oyun olan futbol günümüz dünyasında en yaygın ve sevilen spor etkinliği; onunla ilgili pek çok unsur da modern dünyanın hem kazancı hem de eğlencesi durumunda. Son yüz yılda insanlar, futbol başta olmak üzere pek çok spor etkinliğiyle içli dışlı olmalarına, bu etkinliklerle uğraşmalarına rağmen henüz ne bir spor dalıyla ne de herhangi bir spor alet edevatıyla bir güzellik duygusunu, felsefi ya da tasavvufi bir düşünceyi anlatabilme seviyesine yükseltilmişlerdir.

Bugün artık günlük hayatımızda bir etkinliği olmayan ok, yay, mum, kılıç, pervane, servi aşıkane duyguları anlatmakta nasıl kullanılmıyorsa telefon, otomobil, uçak da kullanılmamaktadır. Asırlarca hayatımızın bir parçası olan birinci gruptakiler artık hayatımızdan çıktığı gibi düşünce ve ruh dünyamızdan da çıkmışlardır. İkinci gruptakiler ise henüz ruh ve düşünce dünyamızı estetik ölçülerle anlatabilecek bir seviyeye ulaşmamışlardır. Top, kale, forma, krampon gibi spor araçlarının manevi dünyadan anlamlar taşıyan araçlar haline gelebilmesi için belki birkaç asır daha geçmesi gerekecek ve belki buna rağmen yine de aynı ölçüde bir güzellik, coşkunculuk hissini anlatabilecek seviyeye yükselmeyecekler. Yani 15. Yüzyılda bir yiğidin atına “At dimezem ben sana gardaş direm, gardaşımdan da yeğ!” şeklindeki bir anlam yüklemesini ya da “Vur bana sevgilim, ayaklarının altında topum ben!” şeklindeki anlam yüklemelerini günümüz insanı ile diğer varlıklar arasında ve spor araçları gibi nesnelere ilişkilerinde, o kadar yüce, yürekten ve derin anlamlar çerçevesinde asla göremeyeceğiz.

Modern dünyanın en yaygın spor etkinliği nasıl futbolsa eski dünyanın, yani 18. Asra gelinceye kadar en sevilen ve yaygın oynanan spor etkinliği de “guy u çevgan” adı verilen, kısaca “çevgen” adıyla anılan, topla oynanan atlı bir oyundu. “Guy u çevgan”ın Türkçesi “top ve deynek” demektir. Selçuklu ve Osmanlı kültüründe çevgen adeta futbol gibiydi ve “guy u çevgan” o dönemlerde yazılmış olan, ilahi aşkı anlatan tasavvufi eserlerin de adıdır. Selçuklu öncesi dönem-

den itibaren tasavvufi düşüncelerin anlatımında kullanılan bu semboller nihayet kitap haline de dönüştürülmüştü².

Atalar, sadece çevgen sporuna değil, diğer spor etkinliklerine, bu sporlarla ilgili unsurlara da tasavvufi düşünceleri anlatacak bir derinlik kazandırmış, onlarla bu derinliğe ulaşacak kadar topyekün meşgul olmuştur. Günümüz modern Türk toplumunun ekseriyetinin hayatında ise spor, seyirlik olmanın dışında neredeyse hiç yok, futbolun vaziyeti ortada.

Selçuklu ve Osmanlı halklarının çoğunluğu, çok çeşitli spor etkinliklerini sadece bedenen yapmakla kalmıyor, onları zihnen ve ruhen de yaşıyorlar, hatta gelecek neslin spor yapacak alanlarını garanti altına almak için bu amaçla vakfettikleri arazileri başka amaçlarla kullananlara beddualar ediyorlardı. Modern Türkiye halkları ise sadece zihni ve ruhu işletme konusunda değil, bedeni işletme konusunda da atalarından fersah fersah geridedirler ve hayır dua yerine beddua almaya devam etmektedirler.

Atalar, tasavvuf gibi çok hassas bir alana sadece zihin ve ruhlarıyla değil, bedenleriyle, bedenlerinin süsü olan her türlü vasıta, alet edevatla da girmişlerdi.

Zülfünün çevganı top oynamaya kasd idicek
Sahn-ı meydânın arası cân ile serden dolar³

Demek istiyor ki şair: “Sen saç deyneğinle top oynamak arzu et yeter ki, evrendeki her şey senin bu arzunun topu olmak için meydana iner.”

İnsanoğlu bedenin de hazzı olan bir “spor” oyunuyla, ruh ve düşünce için en uç noktalarına bundan başka nasıl ulaşabilir ki!

Sevgili, top oynamayı arzu edecek ve aşık seyirci olacak! Bu mümkün değil; aşığın nihai amacı bir top olmaktır. Aslında hikaye, yara-

² Hayri Başbuğ, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1986, s.33.; Özbay Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, AKM Yay., Ankara 1992, s. 33-35; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1983, c. 1., s. 360; Başbuğ, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, s. 32.

³ Ali Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s. 147,157, 164, 179.

tılışın ilk zamanlarından beri toprak adamın top olma hikayesidir bir bakıma.

Şair, “Ben senin önünde bir topum ey sevgili vur da göklere uçur beni⁴” derken, yalnızca ilahi iradeye tam bir teslimiyeti, sonsuz bir itimat ve iman ifadesini duyurur. Tıpkı Mevlânâ’nın: “Aşkın çevgeninde top ol da gök ayaklarının altına serilsin⁵” mısraında dediği gibi.

Din ilimlerinde asrın otorite şahsiyetlerinden biri olan, tarikat kurucusu, yüzyıllar boyu milyonlarca insan üzerinde etkili olmuş Ahmed Yesevi de aşk meydanında başıyla top gibi oynayan şahsiyetlerden biridir. Onun izinde giden, aynı meydanın oyuncularından olan Yunus Emre de kendisinden şöyle bahseder.

Erenler meydanında yuvarlanır top idim
Padişah çevganında kaldım ise ne oldu
Nice bir aşk meydanında nefis atın segirttirem
Ya nice bir başımı top eyleyip çevgan olam⁶

O da Mevlânâ’nın Mesnevi’de anlattığı “ney”in hikâyesinden çok farklı bir şey anlatmıyor aslında. Çevgen de yine Mevlânâ’nın en çok kullandığı sembollerden biridir; öyle coşkun anlatır ki *Divan-ı Kebir*’inde: “Onun çevgeninin vuruşları ile top, gamlar içine düşse, ıstıraplar çekse, vurularak o tarafa bu tarafa horca yuvarlansa da bu top, sevgilinin vuruşları ile yine de oynar durur. Onun vurulmaktan, savrulmaktan bir şikayeti yoktur!”⁷

Muhteşem değil mi? Şimdi futbolun böyle düşünsel ve ruhsal bir derinlik kazandığını düşünün!

Yunus da Mevlânâ’dan pek farklı söylemez. Tüm varlık âlemi top oynanan harikulade bir meydan: Bu meydana atılan da top oynuyor, meydana oyuncuları atan da.

⁴ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay, Ankara 1992, s. 47,48.

⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul 1997, c.3-4, s. 498; Mevlânâ, *Divan-ı Kebir*, haz.: A. Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, 2. baskı. c. I, s.261.

⁶ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1991, s. 259.

⁷ Mevlânâ, *Mesnevi*, c.3-4, s. 498.

Burada anlatılanları daha iyi anlamak için çevgen oyunu hakkında biraz bilgi vermek gerekecek.

Çevgen oyunu da kadim toplumun bedensel ve zihinsel etkinliklerini diri tutmak için oynadıkları oyunlardan biri; aslında hükümdarların, yiğitlerin oyunu. Çoğunluk tarafından da benimsenmiş, yaygın bir şekilde oynanmıştır. Bugün futbolun oturduğu tahtta eskiden çevgen vardı. Bu oyun savaş talimi yapılan meydanlarda oynandığı gibi, hemen her şehirde bulunan at meydanlarında da oynanırdı. Büyük şehirlerde, başkentlerde hükümdarların saraylarına yakın bu oyunun oynanması için geniş sahalar vardı.

Çevgen; ucu eğri, çengelli ve sapı 1.20 ile 1.50 m. boyunda olup hem topun çelinmesinde kullanılan deynek hem de atlı bir spor olan ve aynı adla anılan oyunun adıydı. Oyunda kullanılan toplar ise 10-15 cm. çapında olup söğüt veya akçağaç budağından veya küçük çakıl taşı etrafına piriç samanı sarılmak ve üstünü deri ile kaplamak suretiyle yapılırdı. Oyuncular çevgen oyununda topu bu deynekle çelerler, yani tıpkı bu oyundan ilhamla geliştirilen polo ya da golf gibi vururlar ve yere dikili direklerin arasından geçirmeye çalışırlardı. Çevgen, genellikle altışar veya dörder kişilik iki takımla ve at üzerinde, 240x160 metre boyutlarında geniş ve düz bir meydana oynanırdı. Sahanın büyüklüğüne göre takımların 50'şer oyuncuya kadar çıktığı olur⁸.

Oyundaki amaç, hakemin saha ortasında yere koyduğu bu topu, yarımşar saatlik devreler içinde, karşı takımın kalesine sokarak ya da belirlenmiş bir hedefe isabet ettirerek fazla sayı yapabilmektir; çok sayı yapan taraf, ortaya konulan ödülü alırdı. Oyunda bazı hareketler de kural dışı kabul edilirdi; bunlar atını rakibinin atına çarptırmak, önünü kesmek, çevgen ile rakibe ya da rakibin atına vurmak gibi kurallardır. Çevgenden ilhamla geliştirilen polo da Bizanslılarda, elma büyüklüğünde bir top ve raket şeklinde sopalarla oynanıyordu. Polonun, kepçe polosu ve çekiç polosu olmak üzere iki çeşidi olup kepçe polosu bilhassa Japonlar ve Hindistanlılar tarafından oynanmaktaydı⁹.

⁸ Reşat Genç, *Kaşgali Mahmud'a Göre 11. yy.'da Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Yay., Ankara 1997, s. 161; Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lüğati't-Türk*, haz.: Besim Atalay, TTK. Yay., Ankara 1992, s. 402; Feyzi Halıcı, "Çevgân", *DİA*, İstanbul 1993, c. 4, s. 294; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, c.1, s. 359.

⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, c. 1, s. 360;

Bu oyunda oyuncu kadar önemli bir unsur da at idi. Oyunda adeta oyuncuyla bütünleşmesi gereken, oyundan en az oyuncu kadar keyif aldığı düşünülen bu muhteşem varlıklardan da insanların anıldıkları sıfatlarla “yiğit atlar” olarak bahsedilir.

Yunus gibi diğer şair, düşünür ya da sufiler de eserlerinde kullandıkları top, çevgen, meydan gibi kelimelerin okuyucunun zihninde ne anlama geldiğini, okuyucunun bunlarla hangi anlamların kastedilmiş olacağını ve onun zihninde bu anlamların nasıl bir etki yapacağını çok iyi biliyorlardı. Bu nedenle hükmetme, ilahi irade, sevgilinin güzelliği, bu güzelliğe düşkünlük ve itaat, ilahi iradeye teslimiyet ve adanmışlık duygusunun en iyi anlatılabileceği ortak bir alandı çevgen sporu. Aksi halde, eserini çoğunluğun ya da en azından tasavvufa meyillilerin zevkine hitap etmek, hatta onları çok iyi bildikleri bu kavramlarla zihnin ve ruhun farklı boyutlarına taşımak için kullanmış olmaları ne kadar abesle iştigal olurdu. Bir sufiden beklenecek en son şey ise abesle iştigaldir.

Batılı bir kelime olan sporu, “talim” yerine kullandığımız zaman algılarımızda farklar oluyor elbette, fakat şimdilik sporu talim ya da riyazet yerinde kullanmamız gerekecek. Zira Müslüman Türkler tıpkı beden gibi zihne ve ruha da talimler, riyazetler yaptırıyorlardı. Bedeni sağlıklı tutmak adına yapılan hareketler de başta olmak üzere hayatın o kadar içindedir ki talim. Muhtelif bilim ve sanat alanlarında yazılmış yüzlerce eserde bu isimlerle karşılaşmak mümkün.

Şimdi tekrar bir başka meydana dönelim; ruhların yaratıldığı “elest... meclisi”ne. Bu ebediyet meydanından imkan meydanına talime, bir bakıma riyazete gönderilen insan, geldiği meydanı özlemektedir; kamışın sazlığı özlemesi gibi.

Yunus Emre'nin erenler meydanı dediği meydan, görülen varlık âleminde biraz daha farklı bir yerdir. Bu âlemde kendi varoluşunu hakiki manada fark etmeyen insanın çevgen oyununda yer alması mümkün değildir. Bu meydandaki er için temel fark ediş de tıpkı bir bebeğin ana rahminden, Rahman ve Rahim olanın lütfuyla çıktıktan hemen sonra kendi bedenini fark edip çığlık atması gibi, ruhunun giysisi olan bedeninin her bir ünitesinin farkında olup sürekli teyak-kuz halinde bulunmasının zorunlu olmasıdır.

Yunus, *Risaletü'n-Nushiyye*'sinde bunun ipuçlarını verir. Yani bedeni tanımanın, bedeni oluşturan unsurları, bu unsurların özelliklerini bilmekle mümkün olacağını söyler. Bu tanıma ilmî ve tecrübî bir tanımadır; daha çok da tecrübîdir; tıpkı spor/talim'in tecrübî, amelî bir iş olması gibi; tıpkı ilerleyişin yalnızca bilmekten değil, tecrübe ettikten sonra hasıl olması gibi.

Yunus, gerek şiirlerinde gerekse nasihatname tarzında tasavvufi bir eser olan *Risaletü'n-Nushiyye*'sinde pek çok sufi ve filozof gibi bedeni oluşturan dört unsurdan, bunların özelliklerinden ve nasıl insicamlı, sağlıklı bir şekilde bir arada tutulabileceklerinden bahseder. Bu düşünceleri kısaca özetlemek gerekirse şöyle demektedir. İnsanı meydana getiren toprak, ateş, su ve hava insanın iradesi çerçevesinde beden, zihin ve ruh dünyasında etkili olmaktadır. Ruhun dinç ve sağlıklı olması için bedenin de dinç ve sağlıklı olması gerekir. Bu sağlık durumu ne kadar uzun sürerse bedeni oluşturan bu unsurlar da o kadar uzun süre bir arada uyumla durabilirler. Uyum bozulduğu anda bu unsurlar bir an önce geldikleri yere, yani hava havaya, ateş ateşe, su suya, toprak da toprağa, asli vatanlarına dönmeye çalışırlar. Tabii kendisine bu unsurlarla bir beden yapılan ruh da geldiği vatana dönmek arzusu içindedir. İşte bu nedenledir ki insan, sahip olduğu kelam özelliğiyle bilerek ya da bilmeyerek onların da tercümanı olmaktadır.

Yunus demek istiyor ki, bedenin yağlanmaması için egzersiz, dengeli beslenme, israftan kaçınma şarttır. Egzersiz yapmazsanız, bedene ve diğer bileşenlerine gerekli talimleri yaptırmazsanız unsurlara bedenden bir an önce ayrılmak için fırsat vermiş olacaksınız. Böylece tembelleşen beden bir an önce semirip yağlanarak toprağın altına girmeye can atacak, unsurlar da henüz kendilerinden sağlanması beklenen fayda tam olarak sağlanmadan ait oldukları yerlere dönecekler. Kendisine uygun talimler yaptırılmayan ruh ve akı da aynı akıbet beklemektedir. Kullanılmayan akıl da ruh da tıpkı kullanılmayan kaslar gibi ölüm halini seçer.

Ruhla birlikte hayat bulan unsurların, hizmet ettikleri nefse bir olgunluk kazandırmadan geldikleri yere dönmeleri aslında tam bir başarısızlıktır. Sorumlusu ise tabii ki kendisine akıl bahşedilmiş olan nefes sahibidir. Hükümdar tarafından kendisine sorumluluk verilen hangi

görevlinin hükümdarın katına elde etmesi istenen şeyleri elde edemeden dönmesi başarı sayılabilir ki! Yeryüzüne yeni bir halife olarak her türlü yetkiye uygun bir donanımla gönderilen ruhun başarısı, beden ile aklın kendisine verilen görevi en uygun biçimde yerine getirecek onu layık olduğu yere ulaştırması sonucudur. Nefisler bu uyumu farklı derecelerde gerçekleştirirler.

Evet bu meydana, meydana gelir gelmez orayı bir an önce terk ederek kaçmak isteyen korkaklara, hayatı gerçek manada bütünüyle çelik çomak oyunu gören, yalnızca nefisini eğlendirmek isteyen eğlence düşkünlerine göre değildir. Bu meydana tıpkı bir top gibi oradan oraya savrulmak gerekir; buna şaşılmamalıdır¹⁰.

Ancak erlerin ve pehlivanların canları pahasına hünerlerini sergiledikleri bu meydana atın insana değil, insanın ata binip dört nala seğırtmesi gerekir. Daha eline “kepade yay” bile almadan “saht yaylar”la oyun oynamaya kalkarak kepaze durumuna düşülmemelidir. Tüm mesele oyunu evren sahasında konmuş olan kurallara göre oynamaktır. Varlık sahasına gönderilen her oyuncuya, oyunu en güzel şekilde oynaması için bir fırsat sunulmaktadır. Bu sahaya gelmek sizin tercihiniz değil, fakat göstereceğiniz performans tamamen sizin tercihinizdir.

Bu bağlamda Şirazlı Sadi şöyle der:

İşk-bâzî kâr bâzî nîst ey dil ser bebâz

Ver ne gûy-i işk netüvan zed be çevgan-ı heves¹¹

Demek istemektedir ki: Ey gönül, aşk oyunu öyle sıradan bir oyun değildir, başınla oynayacaksın oyna, yoksa aşk topuna öyle bir heves çevgeniyle vurulmaz. Yani bu oyunu oynamak için yalnızca heves yetmez, baş vermeye hazır olmak lazım.

Somuncu Baba'nın oğlu Baba Yusuf da aşk meydanında bir aşama kaydetmeden bu oyuna girmemek gerektiğini söyler. Bir başka ifadeyle kişinin kendisini tanımadan aşk davasında bulunmaması gerektiğini söyler. Tıpkı bu oyunu oynamak için yeterli olmadığı halde eline çevgen alıp top oynamaya çalışan acemi oyun heveslisi gibi.

¹⁰ Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 316.

¹¹ <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh267>

Bilişüp degme bir nâdân eline girmedin çevgan
Urur lâfi ki uş meydân özin fark itmedi zenden¹²

Burada ifade edilmek istenen, her işin bir kuralı, birtakım usulleri olduğu, yol yordam bilmeden, yeterli donanımına sahip olmadan o işe girmemek gerektiğidir. Bu beyitten anlaşılan bir başka husus da artık şehirlerde daha kapalı mekânlarda yaşayan kadınların eski kudret ve iktidarlarını kaybettikleri; acemilik ve zayıflık gibi konular anlatılmak durumunda kalındığında benzetme ögesi olarak artık kadının kullanılmaya başlanmış olunmasıdır.

Yunus Emre de aşağıdaki beyitte tasavvuf yolunda henüz olgunlaşmayan kişiyi, çevgen oyununa yeni başlayan bir acemiye benzetir.

Tıfl-ı nev-reste gibi eteğin at edinip
Ele çevgan almadan meydân arzu kılarınsın¹³

Burada çocukların çok küçük yaşlarda deynek ve benzeri araçlarla binicilik oyunu oynamaları gibi, daha eline bir çevgen almadan meydan arzulayan acemilerin durumu anlatılmaktadır. Tasavvufi anlamda tarikate yeni giren mübtedinin, yani henüz çocuk seviyesinde olan adayın şeyhlik arzu etmesi gibi bir durum söz konusudur.

Aynı duruma Niyazî-i Mısrî de değinir. Daha içindeki şirki ortadan kaldırmadan, nefsinin ıslah etmeden olgun bir Müslüman olduğunu düşünen, hatta mürşitlik iddia eden kişiyi henüz çocuklar gibi ağaç at üzerinde olduğu hâlde usta bir binici gibi çevgen oyununa heveslenen süvariye benzetir:

Cânı terk etmeden cânânı arzularsın
Zünnârını kesmeden îmânı arzularsın
Şol uçacıklar gibi binersin ağaç ata
Çevgan ile topun yok meydânı arzularsın¹⁴

Ahmet Paşa da aşağıdaki beytinde hakiki aşka geçemeyen kişinin durumunu top oyunundan hevesini alamayan çocuğa benzetir. Yani dünya hayatı ve dünyadaki güzellikler elbette talep edilir; çocuğun oyuna olan ihtiyacı ve oyun talep etmesi gibi. Fakat tıpkı bedenün bü-

¹² <https://drive.google.com/file/d/0B5NFhcSl0HKAR09TLW80UUhkTVE/view?usp=sharing> s.723

¹³ Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, s. 184.

¹⁴ Niyazi-i Mısrî, *Divan*, haz.: M. Sadettin Bilginer, Esmâ Yay., İstanbul 1982, s. 171.

yümesi ve artık çocukça hevesler peşinde koşmaması gibi ruh ve zihin de erişkin hale gelmeli, heveslerden kurtulup hakikate erişmeli, artık oyunu yiğitçe oynamalıdır.

Nola olursa gönül zülf ü zenahdâna heves
Tıfl olan çün ki olur top ile çevgana heves¹⁵

Bütün eserlerinde asıl işi bu aşk oyununu anlatmak olan Mevlânâ benzer bir konuya farklı bir boyuttan, gemici ile gramerci arasında geçen bir konuşmayla işaret eder. Kendi alanındaki zahir bilgisiyle mağrur olan ve bunun kendisini kurtaracağını düşünen dil bilgisi uzmanı, bindiği geminin kaptanına “Sen gramer bilir misin?” diye sorar. Adam, hayır, deyince “Yazık ömrünün yarısı boşa geçmiş.” karşılığını verir. Bir süre sonra denizde bir fırtına kopar, neredeyse gemi dalgalarda parçalanacak gibi olur. Bu sefer gemici gramerciye seslenip “Yüzme bilir misin?” diye sorar. Adam, hayır, diye cevap verince: “Yazık gitti ömrünün tamamı!” der.

İşte insanın daha çok duygu ve akıl dünyası ile ilgili olan aşk da kimine göre bir kase su, kimine göre deniz, kimine göre okyanustur. Aşk var bir kase su gibi, aşk var gölet gibi, aşk var deniz gibi, aşk var okyanus gibi... İlahi aşk okyanus gibidir ve çok iyi olmadan asla bu oyuna girme hevesinde olunmamalıdır; dalabilmek, orada kalabilmek için çok iyi bir yüzücü olmak gerekir, derinliklere inmek ve onu anlamak için ise gavvas, yani dalgıç olmalı. Zahir ve batın duyularda tam bir işlerlik sağlamadan ne iyi bir gavvas olunabilir ne iyi bir çevgander ne de pehlivan!

Selçuklu ve Osmanlı döneminde bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişmenin tüm spor etkinlikleriyle bir arada düşünülmüş olması bu toplumların saygı duyulan ve saygı duyan insan tipinin oluşturulması hedefini ne denli gerçekçi benimsediklerini gösterir. Herhangi bir spor etkinliğinde dahi İslâm medeniyetinin adeta anahtar kelimeleri diyebileceğimiz marifet, muhabbet, hakikat ve aşk sözcüklerinin Ahmed Yesevi döneminden beri, yani yaklaşık bin yıldır bir arada kullanılmış olması da bunu gösterir. Bu kadarla da kalınmaz; kaza, kader,

¹⁵ Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, s. 171.

ilahi irade gibi kavramlar, bedensel gösterilerin yapıldığı meydanlara, denizlerin derinliklerine indirilir ve oradan oyun araçlarıyla birlikte, ancak bazı hisler aracılığıyla, belki farkına varabileceğimiz yüce bir âleme doğru yükseliş başlar.

İyi bir at'la, en usta binicilerce ve çevgen oyununda en mahir oyuncular tarafından oynanan çevgen oyunu hikmet kültürüne her zaman meyilli olmuş bir Müslüman için, yiğit bir sufi, bir alperen için, içinde bulunduğu evreni anlatabileceği biçilmiş bir kaftandı. Zira çok iyi biliyorlardı ki, insanlara onların en çok ilgi duydukları, en iyi bildikleri bir alan göz önüne alınarak, anlayabilecekleri bir dille seslenmek ilahi bir yasadır. Top ile oynanan çevgen, sufiler başta olmak üzere, onların en sevdikleri, en iyi bildikleri alanlardan biriydi.

İlahi iradeyi, aşkı, sevgiliyi, güzelliği anlatmak isteyen Müslüman düşünürler de öyle yaptılar; anlatırken anlama işini de gerçekleştirmeye çalıştılar ve bizzat oyunun kendisinde, oyunda kullanılan top ile deynekte aşkı, iradeyi, mutlak güzelliği fark ettiler; farklı boyutlarıyla fark ettirmeye çalıştılar.

Çevgeni, yani oyun aracı olan deyneği ilâhî irade anlamında; çevgen oynanan meydanı tasavvuf yolu, aşk davasının sürdürüldüğü bir hâl; topu da ilâhî iradeye boyun eğen mahlûkat anlamında kullandılar. Bu mutasavvıflardan ilki, ismen çevgenden söz etmese de 'meydan' ve 'top' sözcüklerini anarak bu oyuna işaret ettiğini düşünebileceğimiz Ahmed Yesevî'dir; bize kadar gelen hikmetlerinden biri şöyledir:

Marifetin bostanında canını veren
Muhabbetin meydanında baş oynayan
Hakikatin denizinden cevher alan
Dalgıç gibi o denizden çıkmaz olur¹⁶

Yesevî burada meydan ile top sözcüklerini sonraki dönemlerde mutasavvıfların da kullanacakları üzere tasavvufî bir anlamda kullanmıştır ve bu sözcükler çevgen oyununa işaret eder. Çünkü 'meydanda top olmak' 'meydanda baş oynamak', 'başını top eylemek' çevgen oyunuyla birlikte anılan kavramlardır ve ilahi irade, kaza, bilgi ve imanla ulaşılan teslimiyet anlamlarına gelmektedir.

¹⁶ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz.: Hayati Bice, TDV., Ankara 1993, s. 161.

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere eski edebiyatta topla meydanın bir arada kullanılması: İlâhî iradeyi çağrıştıran “çevgen” mazmunudur.

Mevlânâ da eserlerinde ilâhî iradeyi, kaderi, açıkça çevgene benzeterek der ki: “Âriflerin kalbi onun topu; kaza ve kader de onun çevgenidir.¹⁷”

Bir başka yerde yine aynı anlam çerçevesinde şunları söyler:

“Ayağını bağladı da dedi ki: Top olur, çevgenin önüne düşerim de yuvarlana yuvarlana giderim... Mevlâ'nın aşkı, nasıl olur da Leylâ'nın aşkından az olur? Onun çevgeni önünde sıdk ile candan bağlılıkla, vurula vurula, yuvarlana yuvarlana git!¹⁸”

Bizim hakiki sevgili olan Allah'ı tanıdığımız alan, içinde yaşadığımız evren ve bizzat kendi benliğimizdir diye düşünüyor mümin: O'nu varlık aracılığıyla tanıyoruz. Eşyanın sıfatlarından hareketle anlayabiliyoruz. Bu tanıma işinde merkezde yer alan insan, irade ve hüküm sahibi bir varlıktır; Allah da öyle. İnsan; iradesini, ilmini kullanarak topu nasıl evirip çeviriyor; top, çevgencilerin yedinde olan çevgenle nasıl teslim oluyor o çevgeni tutan güce. Demek Allah da böyle dilediği gibi evirip çeviriyor sonsuz evren meydanındaki sayısız güneş sistemlerini, tıpkı küçük bir top gibi. O halde âşık da Allah'ın iradesine boyun eğerek bir top gibi onun emrine tabi olmalı. Yoksa nasıl ben onun iradesi önünde bir topum diyebilir ki!

Oyuncu, talimle ulaştığı irfanın bu kadarıyla da yetinmeyip daha belirgin hale getirmek istiyor ilahi iradeyi ve düşüncesini; bizim ilahi iradeyi gördüğümüz, anladığımız alan olan, her biri oyunun parçalarını oluşturan nesnelere anlatıyor.

Âşık için en sevgili nesnelere biri ise herhalde sevgilinin güzelliğini tamamlayan saçlarıdır. Tıpkı dünya güzelinin güzelliğini tamamlayan rengarenk çiçekler ve yeşilliklerle bezeli tabiat gibi. Sevgilinin uzun örgülü saçları da âşığı hem nesneye bağlayan hem de nesnenin maverasına geçiren ilahi bir iptir: “Elsiziz, ayaksızız; bir top gibiyiz. Onun bulunduğu tarafa yuvarlanıyoruz. Çevgen saçları, bizi

¹⁷ Mevlânâ, *Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü (Mecalis-i Seb'a)*, haz.: Ahmet Remzi Akyürek, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937, s. 109.

¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevi*, c.3-4, s. 498.

o yana doğru koşturup duruyor. Bu yana koştum mu çevgeni saldırır da kendi tarafına çeker beni...¹⁹”

Çevgeni, ilâhî irade anlamında kullanan bir diğer mutasavvıf da Yunus Emre'dir. Yunus, *Divan*'ında bazen İlâhî iradenin elinde çevgen, bazen bu çevgenin önünde bütünüyle bedeninin ya da başının top olduğunu söyler.

Kim ala bu topu çevgenimizden
Top uran meydanda çevgen benimdir
Erenler meydanında yuvarlanır top idim
Padişah çevgeninde kaldım ise ne oldu
Nice bir aşk meydanında nefis atını seğirttirem
Ya nice bir başımı top eyleyip çevgen olam²⁰

15. yy.'ın meşhur mutasavvıflarından Baba Yûsuf da *Hakîkî-nâme* ve *Mahabbet-nâme* adlı eserlerinde aşk yolunu çevgen oynanan meydana, kendisini topa, ilâhî iradeyi de çevgene benzeterek der ki: “Bu fitne ve bela meydanında aşk çevgeninin önüne başını bir top gibi koyan o yiğit adamı bir gör. Ey dost, sen de bir çevgen aliver eline, zira ben aşk meydanında yüz can ile başımı ortaya koymuşum. Eğer cana kıymayacaksan bu meydana atılmak gibi boş bir heves içinde olma. Başını bu meydanda top olarak ortaya koyamayacaksan sakın eline çevgen almak gibi bir iddia içinde olma. Eğer günde yüz bin baş da olsa onları da top eylemek üzere çıkmışsan bu yola, ne hoş; zira aşk çevgeni önünde bu yolun topprağı olmak da aynı anlamdadır.²¹”

Niyazî-i Mısri (1617-1694)'nin aşağıdaki beytinde “Top ile çevgen bendedir” demek Tevhit ilminde baş, yani mürşit olmak anlamına gelmektedir. Mısri de mürşit olduğunu söylemektedir.

Top ile çevganı sundu bana cânân lutf ile
Bendedir amma görünmez top ile çevganım benim²²

¹⁹ Mevlânâ, *Divan-ı Kebir*, c. I, s.261.

²⁰ Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, s. 259.

²¹ Yusuf Hakiki Baba Divanı Çeviri Metni, haz.: Erdoğan Boz, <https://drive.google.com/file/d/0B5NFhcSLOHKAR09TLW80UUhkTVE/view?usp=sharing>, s. 295/777.

²² Kenan Erdoğan, *Niyazi Mısri Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 295; Bkz.: Ahmet Hakkı Turabi: http://www.academia.edu/6674241/Niyazi-i_Mısri, Din Musikisindeki Yeri ve Bestelenmiş Eserleri.

Divan şairlerinin de aynı mecazı, mutasavvıfların yüklediği anlamlarla kullandıkları görülür. Nefî, çevgeni Yunus gibi tasavvufi bir anlamda kullanır:

Top eylemişiz kelleyi çevgan-ı belâya
Meydân-ı mahabbetde yeler bî-ser ü pâyız²³

Yani der ki: Başımızı bela çevgeni önünde top edip sevgi meydanında başsız ve ayaksız yuvarlanıyoruz.

Çevgen sporu başta olmak üzere kaliteli, yani kamil insan olma yolunda bedenlerini çeşitli spor etkinlikleriyle çok yönlü kullanan atalar, bedenlerindeki her kılcal damarın, her hücrenin çalışmaya başlaması sonucu önce zihinlerinde, sonra da ruhlarında açılan pencerelerle yeni anlam dünyalarına kolaylıkla yolculuk yapabiliyorlardı. Spor, egzersiz ya da talim, ne dersiniz deyin, yapanlar çok iyi bilirler; terledikçe ve yoruldukça vücuttaki tüm zehirler dışarı atıldığı, kaslar da ancak egzersizle diri kaldığı, bedende daha fazla oksijen kullanıldığı için vücut rahatlar, dinginleşir. Bunun sonucu olarak insan varlığının diğer bileşenleri olan zihin ve nefis de daha etkin olmaya başlar. Bunu spor yapmadan anlamanız mümkün değildir. Tıpkı bilgi ve erdem sahibi olmadan aydınlanmanın mümkün olmaması gibi. Yani bedeninizi etkin kullanırsanız onu daha iyi tanırırsınız, aynı şekilde zihninizi etkin kullanırsanız zihninizi, akli yeteneklerinizi tanırırsınız; daha doğrusu onlara verilen potansiyel ortaya çıkmaya başlar. Bu itibarla insanın spor yapmadan sağlıklı bir bedene sahip olması ve egzersizin insan bedeni için ne anlama geldiğini fark etmesi mümkün değildir; sürekli öğrenme çabası içinde olmadan ilim ve hikmet sahibi olması, bilginin önemini fark etmesi; ibadet ve dua etmeden kalp gözünün açılması, içte açılan pencerelerden farklı dünyalar temaşa etmesi de, istisnalar müstesna, mümkün değildir.

Burada en zorlu tanıma işi nefsi tanıma işi olmaktadır ve potansiyel olarak yönetimi en zor ünite de bu alandır. Şayet nefis, riyazet ve marifetle dizginlenmeyecek ve muhtelif makamları fark edilmeyecek olursa bedensel ve zihinsel egzersizlerden aldığı güçle daha da inatlaşıp

²³ Metin Akkuş, *Nefî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993, s.308.

gizlenerek bir hayal dünyası oluşturup oradan çıkmak istemeyebilir. Zira bilgi ve kudret, aşk ve riyazetle desteklenmezse, içinde bulunduğu bedenle birlikte zehirli bir güç haline gelmekte, tüm devayı ve çözümleri kendinde gören bir yapı kazanabilmektedir.

Ruhsal alanda mesafe kat etmek çok uzun bir süreçtir ve biyolojik bünye ile zihnî bünyenin kullanımıyla paralellik göstermektedir. Bedeni ve zihni etkin kullanmadan nefsinizi tanımanız mümkün değildir. Aynı şekilde yalnızca ruhsal ameliyelerle de insanın kendisini tanıması mümkün değildir. İçinizde sizinle birlikte birileri olduğunu hissedersiniz, ancak onu göreceğiniz pencereler beden ve zihni etkin kullandıktan sonra aşama aşama açılacağından yalnızca ruh terbiyesiyle hissettiğiniz o varlığı bizzat tanımanız mümkün olmaz.

Herkes bedenini istediği gibi kullanır, fakat herkes etkin kullanmaz ya da kullanamaz. Hatta spor yapan ve bedeni etkin kullanan insanlar bile bedenleriyle istedikleri her şeyi yapamazlar. Örneğin, günde 50 km'den fazla koşamaz, bir anda 300 kg'dan daha ağır bir yükü kaldıramaz; 20 km'den daha uzağı göremez; nefesini 2 dakikadan fazla tutamazlar... bu gibi pek çok sınırları sayabiliriz. Aynı şekilde aklımızı kullanma kapasitemiz, algılama ve anlama becerimiz de dağarcığımızda bulunan kelimelere, simgelere, tasvirlerle bağlıdır. Şayet zihinsel ve ruhsal işleyişin kanunları bedensel kanunların işleyişine benziyor ya da aralarında bir ilişki varsa herhangi bir alanda dağarcığımızda üç beş yüz kelimedenden fazla bir bilgi bulunmayan insandan Farabi, İbni Sina, Mevlana, Marks, Einstein'ın vb.'lerinin tartıştığı konuları tartışması, hele hele anlamasını beklemek tam da iğne deliğinden deveyi geçirmeye çalışmak gibidir. Bir başka söyleyişle: Oksijeni üç bin metre yükseklikte tükenen bir adamdan beş bin metreye çıkmasını istemekle intihar etmesini istemek arasında bir fark yoktur.

Her alanda sınırlar, ulaşılan noktayı algılama, ancak beden ve zihin etkin kullanıldığı zaman, yeterli donanıma sahip olduğu zaman anlaşılabilen, genişletilebilmektedir.

Bir diğer anlama yolu da bize verilen bu ünitelerin kullanılmaması yolu ile olmaktadır. Yani bedeninizi ve zihninizi olması gerektiği gibi etkin ve doğru kullanmadığınız zaman onlarda var olan potansiyel, aşama aşama kaybedilmekte, çeşitli sağlık sorunları ortaya çıkmakta-

dır. Üstelik ortaya çıkan bir bedensel sorun sadece bedeni değil, akli ve ruhu da çeşitli şekillerde etkilemektedir. Sonuçta artık bedeninizi bir şekilde tanıyorsunuz, fakat bu tanıma çok yönlü sağlıklı gelişme adına pek işinize yaramamakta, hatta bazen sizi tam bir çöküntü içine sokmaktadır. Bu nedenle başta beden sağlığı olmak üzere genel sağlık, kaybedilmeden önce kıymeti bilinmesi gereken bir nimettir. Atalar kültürü, söz konusu üç bedenin doğru ve etkin kullanıldığının sayısız örnekleriyle doludur.

Bedeni kullanmayla ilgili bu anlayış ve farkına varışlar kişide bedene dair bir irfan geliştirir. Sonra bedenle ruh ve zihin arasında da benzer bir ilişki kurulur.

Çevgen alanında ustalığın ne demek olduğunu çok iyi bilen çevgen sporcusu, ilim ve irfan alanını düşünür ve bu alandaki Hz. Peygamber'in uzmanlığı ile kendi uzmanlığı arasında bir benzetme kurarak şöyle der:

Senindir ilm ü hem irfân senindir
Senindir top hem çevgan senindir²⁴

Yani demek ister ki, çevgen oyuncusunun çevgeniyle topa hakim olması gibi sen de yâ Resulallah ilim ve irfan alanına hakimsin.

Osmanoğullarının savaşlardaki üstünlüklerini bilmeyen yoktur. Bu üstünlük de yine çevgen sporuyla anlatılır:

Geçelden tahta hep evlâd-ı Osmân
Sizindir cenk içinde top u çevgan²⁵

Konu eğer söz meydanındaki uzmanlıksa bunu da yine meseleyi en iyi şekilde anlatmak için aynı benzetme ölçütlerinden yararlanır. Kanûnî'nin bir şair ve söz ustası olarak üstünlüğü bir şiirde şöyle anlatılır:

Elinde oynadan çevgan-ı nazmı
Uran söz ehline dikkatle vehmi
İden meydân-ı nazm içinde cevân
Bu resme virdi söz topuna çevgan²⁶

²⁴ Eyyübî, *Menakıb-ı Sultan Süleyman*, haz.: M. Akkuş, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 38.

²⁵ Eyyübî, *Menakıb-ı Sultan Süleyman*, s.176.

²⁶ Eyyübî, *Menakıb-ı Sultan Süleyman*, s.76.

Bilindiği üzere Kanuni Sultan Süleyman, Muhibbi mahlasıyla şiirler yazmış, çok güzel şiirlerinin olduğu bir divana sahiptir. Şair burada onun bu söz ustalığına dikkat çekerek şöyle demek istemektedir: “O nazm çevgenini elinde oynatmaya başlayınca söz ustaları bile ondan çekinir. Söz meydanında dolaşırken söz topuna öyle bir çevgen saldı ki!”

Divan edebiyatında sevgilinin her uzvunun idealize edilerek anlatıldığı bilinen bir gerçektir. Beğendiği ölçüler ve güzellik algılaması ne ise şair, anlatmak istediği düşünce, duygu ve hayalini bu ölçütlere vurarak anlatır. Bu bağlamda sevgilinin boyunun serviye, saçının sümbüle, ağzının hokkaya benzetilmesi vb., nasıl anlamlı ve yerinde olarak algılanırsa yüzünün de top oynanan bir sahaya benzetilmesi aynı zevk ve algılamamanın bir ürünüdür. Ahmet Paşa ve Usûlî de kimi beyitlerde saçı çevgene; gökleri, güneşi, başı, canı da bu çevgenin önünde oradan oraya giden topa benzetirler:

Zülfü meydân-ı cemâl içre ne hoş çevgandır
Kim ana top-ı felek mihr ile ser-gerdândır
Çevgan salarsa turraların top yerine ger
Yüz baş ayakda her yana galtân olup gider
Çevgan-ı zülfünün nice cân topun urmasın
Gül-gûn yanağın gibi meydân tutup durur²⁷

Yani demek ister ki: Onun saçı güzellik meydanında ne güzel bir deynektir. Gökyüzü topları sevgiyle bu deyneğin önünde top olmak için yuvarlanmaktalar. Her bir kıvrımı deynek olan saçlarını toplara vurmaya üzere saldıgında yüzlerce baş her yandan yuvarlanıp gelirler. Bu saçının çevgeni, yani bir deynek gibi olan saçın, can toplarına nasıl vurmasını ki! Gül renkli yanağın meydanında her yana hakimdir ve saç çevgenin top gibi yuvarlanan başlara vurmaya için beklemektedir.

Usûlî de Ahmet Paşa'nın kullandığı gibi kullanır:
Şâh-ı kudret sundu devlet savlecânın destine
Dostum âşıkların başı hep meydânındadır
Başın çevgan-ı aşka top edersen
Gönül bu arsa-i meydân senindir
Aşk çevganına âşıklar başın top eylemiş

²⁷ Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, s.147,157,164,179.

Ey Usûlî merd isen sen dahı bu meydâna bak²⁸

Yani demek istiyor ki: Ey dost! Kudret sahibi Şah, çevgen oynamak üzere devlet deyneğini eline alınca tüm âşıkların başları top olup meydana iner. Ey gönül, onun bu aşk çevgeni önünde başını top edersen şaşılmaz, zira bu meydan zaten senindir. Âşıklar başlarını aşk meydanında top eylemişler, ey Usuli yiğit bir adamsan gel sen de bir bak bu meydana.

Aşağıdaki beyitte ise saçla birlikte kaş da çevgene benzetilmekte, fakat burada da Usuli'nin yukarıdaki beytinde olduğu gibi Arapça savlecân ismi kullanılmaktadır. Güzellik algılamasıyla bir spor etkinliği olan çevgen arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Şair, sevgilinin güzelliğinin bir top gibi göklere süzüldüğünü, yani meşhur ve malum olduğunu söylemektedir. Güzellik unsuru olan kaşın hareket ettirilmesiyle sevgilinin cilve yapması, yani aşk meydanını farklı tecellilere mazhar kılması anlatılmak istenmektedir.

Gün gibi topu göklere agdı güzelligin
Meydân-ı hüsnde sunalı savlecân kaşın²⁹

Nedim, aşağıdaki birinci beyitte sevgilisine nasıl bir top gibi teslim olduğunu anlatırken ikinci beyitte de kendisini karıncaya benzetir, sevgilisinin de gökteki ay gibi ulaşılabilir olduğunu anlatır:

Gel ey esîr-i zülf-i perîşânın olduğum
Bilmez misin rübûde-i çevganın olduğum
Hiç ne mümkündür efendim anı vâsf itmek kulun
Top-ı meh düşsün mü bir mûrun ham-ı çevganına³⁰

Demek ister ki: “Ey darmadağınık saçlarına esir olduğum sevgili, çevgeninin önüne bir top gibi yuvarlandığımı görmüyor musun? Gelsene! Bir kulun onu anlatması nasıl mümkün olsun ki efendim, ay topu bir karıncanın çevgeni önüne nasıl yuvarlanıp gelsin!”

Aşağıdaki birinci beyitte ise sevgilinin yüzünün kenarındaki ucu kıvrık saçını, onun çevgeni önünde yuvarlanarak, vurulmaya hazır

²⁸ Mustafa İsen, *Usûlî Divanı*, Akçağ Yay. Ankara 1990, s. 122, 125, 160.

²⁹ Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, s. 197.

³⁰ Macit, *Nedim Divanı*, s. 82.

olan Kisrâ'nın başına benzetir. İkinci beyitte de aynı benzetme ilgisi Hulâgû'nun başı için kullanılır.

O perçem zülfeler kim dönmüş anun pîşgâhında
Ser-i Kisra ham-ı çevgana düşmüş gûy-i galtâna
Haşre dek olurdu ser-gerdân Hulâgû'nun seri
Düşse pây-i rahşının bir kerecik çevganına³¹

Nedim, aşağıdaki beyitte şiir sanatındaki ustalığını çevgenderin top tutuşundaki ustalığına benzetip söz meydanında meşhur İranlı şairler Örfî ve Nazîrî'nin, kendi çevgeni önünde birer top olduğunu söyler.

Benim ol gûy-rübâ kim ser-i meydânımda
Ser-i Örfî vü Nazîrî ham-ı çevgana gelir³²

Tarihî süreçte çevgenin her devirde, edebî ve tasavvufî eserlerde gerek gerçek gerekse mecazî anlamlarıyla kullanılması çevgenin Müslüman halkların kültüründeki yerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Edebi ve tasavvufî eserler eski dönemlerde spor hayatının ne denli canlı, çeşitli ve etkin olduğunu gösteren sayısız örneklerle doludur³³. Çevgen, Türklerin spor hayatlarının günümüze kıyasla daha zengin ve renkli olduğunu gösteren örneklerden sadece biridir. Çevgen oyunu sırasında gerek at seçimi gerek binicinin binicilikteki ustalığı ile atıcılık ve avcılıktaki ustalığı da ayrı bir spor etkinliği olarak oldukça önemlidir. Türkler elbette onlarca başka spor dallarında çok başarılı idiler ve pek çoğu da toplumun büyük bir kesimi tarafından etkin olarak beden idmanları sırasında kullanılıyordu.

Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli konu ise bir spor etkinliği olan çevgenin ilâhî irade ve aşkı anlatmakta bir araç olarak kullanılmış olmasıdır. Başta da değinildiği gibi bu durum günümüz spor etkinliklerinden herhangi birisi için söz konusu değildir. Bunun elbette ulusun kültürüyle, kültürlenme seviyesiyle, çeşitli boyutlarda kurdukları anlatım diliyle ilgisi olduğu gibi kendi bedenleri, sahip ol-

³¹ Macit, *Nedim Divanı*, s. 81.

³² Macit, *Nedim Divanı*, s. 66.

³³ Bkz.: Atif Kahraman, *Osmanlı Devletinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

dukları ve çevre hakkında ulaştıkları bilinç seviyesiyle de ilgisi vardır. Bugün herhangi bir spor etkinliğinin atalar kültüründe olduğu gibi ya da daha zengin bir çerçevede kullanılmaması, düşünce ve duygu evrenimizdeki kısır aşamayı gösteren önemli bir göstergedir. Nitekim günümüzdeki futbol oyununun eski dönemlerdeki çevgen oyunu gibi çok sevilen bir spor olmasına karşın, gerek genel anlamda futbolun gerekse bu oyunun aracı olan topun düşünce ve duygu dünyasında herhangi bir güzelliği yoktur ve bir mecaz olarak kadim kültürde kullanıldığı gibi kullanılmamıştır. Futbolun, düşünce ve duyguda çevgen gibi ya da riyazi amaçlarla yapılan diğer etkinliklerdeki gibi bir güzelliğe ulaşması için herhâlde, daha yüzlerce seneye gereksinim vardır. Zira bu sonuca sadece toplumun büyük çoğunluğunun ileri seviyede spor talimleri yapması sonucu ulaşılmıyor; aynı insanların, zihinlerini ve ruhlarını da benzer bir bilinçle etkin bir şekilde kullanıyor olmaları gerekiyor.

Sonuç

Spor ve tasavvuf kültürü bağlamında, edebî-tasavvufî metinlerden hareketle dile getirilen düşünceler bize gösteriyor ki, İslam medeniyetinin kurmak istediği hayat; beden, ruh ve zihnin bilgiyle ve bizzat uygulama safhasına konmak suretiyle, birlikte geliştirilmesiyle gerçekleşecektir. Bunu atalarımız ilim, amel, aşk üçgeninde, dengelemeye çalışarak kurma yoluna gitmişlerdir.

Kutadgu Bilig ve *Atebetülhakayık* gibi İslami dönemin daha ilk eserlerinde bilgi, akıl ve aşk hem bireyin hem toplumun sahip olması, içselleştirmesi, tatbikî bir bilinçle yaşaması gereken temel erdemler olarak yer alır. Bu, bir bakıma öze, fitrata dönmektir. Çünkü hayatın bizzat kendisi olan akıl ve bilgi, tabii olarak insanı hayatın mayasında yer alan aşka, onun yansımalarıyla, ileri boyutlardaki başka sevgilerle buluşturmaktadır. Bu bağlamda insanın bildiğimiz anlamda hayvanî aşktan nasibi olmakla birlikte hayvanın yine bildiğimiz anlamda ileri boyutta insanî ve ruhanî aşktan nasibi yoktur. Bu nedenle mutasavvıflar, Eşrefoğlu'nun aşağıdaki mısralarında dediği gibi içinde aşk olmayan, yani nebati ve hayvani aşkın ötelere geçen aşka sahip olmayan

kişiyi gerçek anlamda insan saymazlar. Burada örtülü olan anlamlardan biri insanı “hayvan” adı kullanarak kınamak değil, hayvanla ortak olduğu konumunun farkında olmadan ileri boyutta bir aşk anlayışından habersiz kalacağıdır.

Her kimin kim aşkı yok hayvan durur

Gerçi kim surette ol insan durur

....

Şu kim aşk oduna yanmaz yazıldı adı hayvana

Çü vasıl olmadın Hakk’a yazılmaz adın insana

Bu anlayış, Müslüman Türklerin zihinsel ve ruhsal anlamda ulaşmış oldukları seviyenin ne denli yüksek olduğunu gösterir. Tarihimiz bunun yukarıda incelenmeye çalışılan somut yansımalarının olduğu örneklerle doludur.

Sadece guy ve çevgan adı verilen spor araçlarının değil, ok, yay, kılıç gibi beden gelişmesine katkıda bulunan diğer spor araçlarının da zihinsel ve ruhsal derinlik kazanmada bir araç olarak kullanıldığı görülür. Yaklaşık bir asırdır kullanılan ampul hiçbir estetik değer ve anlatım gücüne sahip olamazken basit bir aydınlatma aracı olan mum ve çıra etrafında asırlarca neler söylenmiş neler! Aslında bunu çevremizdeki tüm eşyayı kapsayacak şekilde de geliştirebiliriz. Bu durum varlığı okumayla ilgili bir derinliktir ve en az üç boyutlu bir tecrübe yaşamadan, ciddi bir birikim oluşturmadan, yatay ve dikey derinlikler kazanmak mümkün değildir.

Kaynakça

- Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz.: Hayati Bice, TDV., Ankara 1993.
 Akkuş, Metin, *Nef'i Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
 Ali Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
 Âşık Paşa, *Garib-name*, haz.: Kemal Yavuz, TDK Yay., İstanbul 2000.
 Başbuğ, Hayri, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1986.

- Boz, Erdoğan, <https://drive.google.com/file/d/0B5NFhcSl0HKAR09TLW80UUhkTVE/view?usp=sharing>.
- Erdoğan, Kenan, *Niyazi Mısri Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- Eyyübî, *Menakıb-ı Sultan Süleyman*, haz.: M. Akkuş, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- Genç, Reşat, *Kaşgali Mahmud'a Göre 11. yy.'da Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Yay., Ankara 1997.
- Güven, Özbay, *Türklerde Spor Kültürü*, AKM Yay., Ankara 1992.
- Halıcı, Feyzi, “Çevgân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- <https://drive.google.com/file/d/0B5NFhcSl0HKAR09TLW80UUhkTVE/view?usp=sharing>
- <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/>
- İsen, Mustafa, *Usûlî Divanı*, Akçağ Yay. Ankara 1990.
- Kahraman, Atıf, *Osmanlı Devletinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divanı Lügati't-Türk*, haz.: Besim Atalay, TTK. Yay., Ankara 1992.
- Macit, Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- Niyazi-i Mısri, *Divan*, haz.: M. Sadettin Bilginer, Esmâ Yay. İstanbul 1982.
- Okuyucu, Cihan, “Aşık Paşa'nın Tasavvuf Risalesi”, *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Kayseri, 1988.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1983.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü (*Mecalis-i Seb'a*), haz.: Ahmet Remzi Akyürek, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i, *Divan-ı Kebir*, haz.: A. Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i, *Mesnevi*, trc.: Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- Tarlan, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay, Ankara 1992.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1991.
- Turabi, Ahmet Hakkı, Niyazi-i Mısri, Din_Musikisindeki Yeri ve Bestelenmiş Eserleri: <http://www.academia.edu/6674241/>.